

Max Oker-Blom
är ekon.dr och jur.lic. samt redaktör
för den immaterialrättsliga webb-
tidskriften IPRinfo.

Störningar – brister i våra bedömningar

En hel del beslut i vårt samhälle lider av störningar. I boken *Noise* skriver Daniel Kahneman, Olivier Sibony och Cass R. Sunstein om störningar, hur vi upplever dem, på vilket sätt de tar sig uttryck i förutsägelser, hur störningar uppstår, hur vi kan förbättra våra beslut och till vilket pris.

Störningar eller brus i våra bedömningar och beslut kan definieras såsom en oönskad variation beträffande dem. Det handlar om olikheter rörande bedömningar, som borde vara identiska. Det är med andra ord orättvist att människor, som befinner sig i samma situation, behandlas olika. Dessutom förlorar system i vilka professionella beslut upplevs som inkonsekventa sin trovärdighet.

Föreställ dig att två fingeravtrycksexperter kommer till olika resultat beträffande samma fingeravtryck. Eller att olika analytiker ger divergerande ekonomiska prognoser på basis av samma information – vilket ju inte är särskilt ovanligt. Väderprognoser kan också variera betydligt beroende på vem som utfärdar dem. Två röntgenläkare tolkar samma röntgenbilder olika. Domare är liberala eller mindre liberala, trots att fakta är mer eller mindre desamma, då de bedömer om misstänkta kan släppas på fri fot mot borgen innan rättegång inleds. Anställningsbeslut uppvisar oönskade variationer, etcetera.

I verket *Noise, A Flaw in Human Judgment* ger sig **Daniel Kahneman**, psyko-

log och nobelpristagare i ekonomi 2002, **Olivier Sibony**, professor vid HEC, handelshögskolan i Paris och **Cass R. Sunstein**, juridikprofessor från Harvard, i kast med temat.

I sex välskrivna, men till sin stil något ojämna, avsnitt, ”parts” och 28 kapitel, identifierar de störningar, hur vi upplever dem, på vilket sätt de tar sig uttryck i förutsägelser, hur störningar uppstår, hur vi kan förbättra våra beslut och till vilket pris. Ibland kan det nämligen kosta för mycket att uppnå störningsfria bedömningar eller beslut trots att författarna klart förordar dylika.

Fördomar och störningar

Enligt författarna är det skäl att skilja mellan fördomar och störningar. Detta illustreras i början av boken med ett exempel. Fyra team bestående av fem skyttar var skjuter till måls på en skjutbana. Skyttarna i den första gruppen träffar måltavlan nästan mitt i prick. För den andra samlar sig träffarna till vänster om mitten, medan skotten sprider sig runtom på tavlan i den tredje och fjärde gruppen. I den andra gruppen kan det handla om att siktet tillfälligt drar till vänster. Det kan hända att siktet av någon anledning rubbats. Det här är jämförbart med en fördom. Det råder ett kausalsamband mellan denna och en bedömning. I det tredje och fjärde fallet kan man jämföra spridningen i huvudsak med stör-

ningar. Boken handlar om det senare fenomenet, inte det förra.

En hel del forskning har ägnats åt fördomar. Exempel på dylika är tendensen att undvika ytterligheter (”extremeness aversion”), efterklokhet (”hindsight bias”), överoptimism (”optimistic bias”) och vår inkliniation att välja status quo (”status quo bias”). Kahneman ¹⁾ och hans kollega Tversky har fokuserat på dessa. Richard H. Thaler har i sin tur använt sig av forskningsrönnen inom ekonomisk vetenskap. ²⁾

Men Noise befattar sig, som sagt, inte med dessa, utan med det författarna kallar för ”system noise”, ”pattern noise” och ”occasion noise”. Det kan vara frågan om snedvridningar i systemet, en tendens hos personalansvariga att anställa män framom kvinnor, diskriminera invandrare, eller att domare dömer mildare på morgonen eller strax efter lunch då de är på bättre humör och att läkare i slutet av dagen då de är försenade rekommenderar fortsatta undersökningar för att ta igen tidigare förseningar.

Författarna menar att då det är frågan om störningar bör man lära sig att tänka ”statistiskt”, inte kausalt såsom vid fördomar. En hel del beslut i vårt samhälle lider av störningar. Ytterligare exempel, vid sidan av dem jag nämnt inledningsvis, är beslut om omhändertagande av barn, eller det att dylika inte görs, som vi har tragiska bevis för från vårt eget land. Asylbeslut lider av störningar. Beslut om beviljande av patent är inte heller störningsfria.

Åtgärder mot störningar

Hur kan man då åtgärda detta? Författarna ägnar drygt hundra sidor åt det. Den första åtgärden handlar om att försäkra sig om att de professionella beslutsfattarna är experter. Men inte vilka experter som helst, utan sådana som är både välutbildade och erfarna. Särskilt viktigt är i alla fall att det är frågan om personer, som aktivt söker ny information och metodiskt integrerar den i sina bedömningar och är villiga att ändra sig med anledning av detta. Författarna passar på att hänvisa till vad Keynes anses ha yttrat ”If the facts change I change my mind, what do you do?”.

För det andra gäller det att minimera störningarna, antingen på förhand, ex ante, eller i efter-

”Det kan vara frågan om snedvridningar i systemet, en tendens hos personalansvariga att anställa män framom kvinnor, diskriminera invandrare, eller att domare dömer mildare på morgonen eller strax efter lunch då de är på bättre humör och att läkare i slutet av dagen då de är försenade rekommenderar fortsatta undersökningar för att ta igen tidigare förseningar.”

skott, ex post, innan det slutliga beslutet fattas. Ifall du råkar veta att badrumsvågen visar ett halvt kilogram för mycket kan du antingen justera den eller dra av ett halvt kilogram då du vägt dig. Ett annat sätt att försöka skapa störningsfria beslutsförhållanden är att utse en utomstående person, som iakttar beslutssituationerna, och försöker rätta till dem.

När det gäller kriminaltekniska beslut, för det tredje, kan det enligt författarna vara skäl att avskärma experterna från viss information för att undvika att styra dem i en viss riktning. Till exempel fingeravtrycksexperter skall inte delges ytterligare information om ett visst fall innan de kunnat jämföra det eller de relevanta avtrycken med tillgängliga databaser. De kallar denna form av störningselimination för sekvensering, "sequencing information".

Ytterligare hjälpmedel är aggregation av prognoser, användning av riktlinjer vid medicinska diagnoser, tänk bara på Apgar-poängen för att bedöma en nyföddes hälsotillstånd, en färdig skala vid anställningsintervjuer, etcetera. De avslutar denna del med att beskriva hur beslutsfattandet lämpligen kunde ske i organisationer för att minimera förhandsuppfattningar. De kallar metoden för "mediating assessments protocol". Det handlar också här om att dela upp ett beslut, till exempel i fråga om en ackquisition, i mindre delar som evalueras skilt för sig innan en sammanfattning sker och det slutliga beslutet tas. Det gäller alltså att inte "jump to conclusions", vilket vi lätt gör på basis av våra första intryck, "gut feelings".

Störningsoptimum

Författarna är väl medvetna om att minimering eller eliminering av störningar har ett pris. I vissa fall kan åtgärderna mot störningar vara betungande och kostsamma. I andra kan minimeringsåtgärderna introducera egna störningar. Viktigast är kanske att inse, att emellanåt förutsätter helt enkelt mänsklig behandling att relevanta personer får komma till tals. Trots att störningar kan uppkomma måste människors dignitet väga tyngre. Vi vill bli hörda och få säga vår egen mening.

Ett störningsfritt system kan leda till att existerande värderingar cementeras. Det är helt en-

kelt viktigt att ibland tillåta störningar för att man skall kunna anpassa sig till nya och överraskande situationer. Alltför detaljerade regler kan leda till opportunistiskt beteende, det vill säga kringgående. Det är därför till exempel skattelagar innehåller en generalklausul, som ger beskattaren manöverutrymme, för att åtgärda detta. Vidare kan en situation med störningar fungera som avskräckande på visst oönskat beteende.

Enligt Kahneman et al. handlar det i sista hand om att människor inte vill bli behandlade som föremål.

Det är allmänt känt att algoritmer förmår eliminera störningar i beslutsfattande, men det är lika känt att de kan vara fördomsfulla om de övat sig på ensidigt material ("machine learning"). Om du råkar vara bosatt på "fel" område kan du förnekas kredit trots att du är fullt kreditvärdig. Ifall algoritmer används för genomgång av anställningsansökningar kan det vara skäl att kontrollera att inte enbart infödda ingått i övningsmaterialet, etcetera. Det handlar alltså om att undvika "algorithm bias".

Ett störningsfriare samhälle

Författarna avslutar sin bok med att konstatera att deras avsikt varit att försöka fästa beslutsfattares samt företags och organisationers uppmärksamhet vid nyttan av att minimera störningar. De hävdar att vi skulle spara en hel del pengar, förbättra säkerheten och folkhälsan, öka rättvisan och undvika många uppenbara misslag.

Med tanke på att boken baserar sig på en mängd empiriska undersökningar, inte bara författarnas egna, är det lätt att hålla med. I många fall är det värt både pengarna och besväret att så att säga be om en "second opinion".

Boken har kritiserats för att den innehåller upprepningar och därför är onödigt omfattande. Det har också hävdats att begreppet störningar ingalunda är nytt, utan kunde ersättas med subjektivitet. Beträffande den förstnämnda kritiken anmäler recensenten avvikande åsikt. Den är tillräckligt lätt läst för att man skall klara detta. En annan sak är sedan om förläggaren haft för bråttom att lansera en ny bestseller, som det hävdats. Det är naturligtvis inte uteslutet. Det

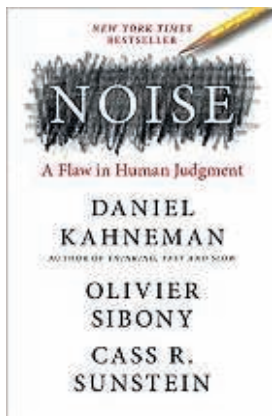
kan likväl nämnas att Kahneman och Sibony enligt uppgift forskat i ämnet flera år. Sunstein anslöt sig till författartrion senare, nämligen knappa tre år innan publiceringen.

Vad själva begreppets eller företeelsens originalitet beträffar undandrar det sig recensentens bedömning. Det kan likväl nämnas att Kahneman med övriga forskare publicerat en artikel i Harvard Business Review som berör ämnet redan år 2016. Faktum kvarstår i alla fall att boken behandlar ett viktigt tema och att vi alla har nytta av att läsa den, oberoende om vi är beslutsfattare eller utsatta för andras beslut. Den hjälper och stimulerar en att hålla ögonen öppna för eventuella störningar.

Någon kan möjligen påstå att slutsatserna av ett material, som kommer från ett samhälle som hyllar individualism, inte är tillämpliga hos oss. Utan några som helst empiriska belägg är jag benägen att betvivla detta. Under senare år har vi utvecklats i exakt samma riktning påhejade av sociala medier.

Fotnoter

- 1) Se t.ex. Daniel Kahnemans bok "Thinking, Fast and Slow" från 2011.
- 2) Se Richard H. Thaler "Misbehaving" från år 2015. Thaler erhöll nobelpriset i ekonomi 2017.

Daniel Kahneman, Olivier Sibony, Cass R. Sunstein: Noise. A flaw in human judgement. Little, Brown Spark 2021.